

Manlighetens flytande gränser

– om manlighet som analytisk kategori i historiska analyser.

Jonas Liliequist

Historisk forskning om manlighet har varit etablerad i Sverige i snart ett decennium. Men vad syftar egentligen begreppet manlighet på? Och hur kan det skiljas från andra analytiska kategorier som till exempel klass och etnicitet? Syftet med den här artikeln är att diskutera hur begreppet manlighet har använts i några aktuella studier av svenska historiker. I fokus står Christopher Collstedts avhandling *Duellanten och rättvisan: Duellbrott och synen på manlighet i stormaktstidens slutskede*, som också utgör det senaste tillskottet till forskningen på detta område inom äldre historia. Collstedts avhandling är central av flera skäl. Dels för att den behandlar ett ämne som traditionellt sett kanske mer än något annat har förknippats med manlighet, dels för att den ifrågasätter enkla dikotomiska modeller för manlighet. Collstedts okonventionella slutsatser inbjuder till diskussion och vidare reflektioner om hur manlighet kan användas som analytiskt begrepp i historiska analyser. Den ingående behandlingen av Collstedts avhandling gör att artikeln också får en recenserande karaktär.

Manlighet och homosocialitet

Vilken betydelse har då manlighetsbegreppet i Collstedts avhandling? Manligheten eller rättare sagt synen på manlighet utgör egentligen bara ett av tre överlappande problemområden i *Duellanten och rättvisan*. I fokus står den rättsliga hanteringen av duellbrott som underställdes justitierevisionen under perioden 1700–1740 och den rättsliga diskursen där det sällan talades direkt om manlighet men väl om skuld och ansvar, dygd och odygd och vad som var legitimt respektive illegitimt våld. Samtidigt understryker författaren att just synen på manlighet hade en central betydelse för hela den rättsliga hanteringen. En första viktig aspekt som lyfts fram är den manliga homosocialiteten mellan adliga officerare som enligt författaren utgjorde en viktig

Flytande manlighetsgränser? The Good Samaritan, målning från 1744 av John Hignmore (1692-1780). ©Tate, London 2008.

del av duellernas inramning och grogrund. Här återges inte bara hur män omfamnade och klappade varandra ”av kärlig vänskap”, utan också för olika inslag av ”raillerie”. Begreppet syftade på en sorts respektlös och nedlåtande jargong, som kunde användas väner emellan under föregivet skämtsamma former. Parallellerna är tydliga till andra liknande företeelser, som till exempel när en viss kapten von Hoen som stod anklagad för otuktiga handlingar, hänvisade till att han bara hade ”haslerat” med sina soldater och känt med handen innanför deras byxor ”på narri” (på skoj). Eller när ynglingar och unga män ägnade sig åt det mer eller mindre vedertagna sättet att ”rasa” och ”narras” med pigor och tjänsteflickor.¹ Termerna gled in i varandra och någon skarp skillnad tycks knappast ha gjorts mellan jargong och kroppsliga antastanden.²

Det som förenade var just den skämtsamma formen som fritog från ansvar och samtidigt påbjöd alla att hålla god min. Att det kunde anses höra till ett manligt beteende att på detta sätt visa sig tilltagsen, göra framstötter, pröva och gå på, framkommer gång på gång i olika sammanhang, inte bara bland adelsmän.

Railleriet skulle också enligt min mening kunna kasta nytt ljus över den hastigt uppblossande fiendskapen mellan såta vänner som ofta har tagits till intäkt för att den tidigmoderna människan skulle ha varit känslomässigt instabil och haft svårt att behärska sig. Collstedt gör en intressant distinktion mellan en vänskap grundad på ömsesidig förtrolighet som lyftes fram som ett ideal och duellerandets och våldets motsats, och en mer ”basal” sorts manlig vänskap som grundade sig i att man erkände varandras ära och som var mer känslig för provokationer. Men frågan är om en sådan distinktion kan upprätthållas. I den rättsliga diskursen fördes railleriet fram som just ett tecken på vänskaplig förtrolighet. Att tåla och utbyta tråkningar och provokationer var ett tecken på vänskap likväl som kärliga omfamningar och kyssar. Men risken måste ha funnits för misstolkningar även vänner emellan, inte minst mot bakgrund av den spända uppmärksamhet på varje ord, minspel och gester som i övrigt satte sin prägel på det manliga umgänget enligt vad som framkommer i rannsakningsmaterialet. I en sådan situation kunde den skämtsamma ytan förmodligen utgöra en idealisk grogrund för att misstankar om förtäckta angrepp snabbt skulle växa till agg. Även den förtroliga vänskapen skulle på detta sätt trots all uppvisad hjärtlighet inte nödvändigtvis ha varit stabilare och mer avslappnad än att den i ett ögonblick kunde fås att balansera på en knivsegg. Inte på grund av en känslomässig labilitet utan på det socialitetsmönster av rivalitet och snartstuckenhet som angav grundtonen i det manliga umgänget och som också förmodligen satte sin prägel på vänskapen. Eller också ska kanske den manliga vänskapen, åtminstone i dessa kretsar, helt enkelt förstås som ett ”yttre värde” i linje med det resonemang författaren för om äran som något som i första hand skulle manifesteras i omgivningens ögon. Då skulle även de kärliga omfamningarna kunna ses som yttre manifestationer snarare än som ett befastande av innerliga vänskapsband. Inför rätten däremot var det förstås lämpligt att lyfta fram det innerliga och dygdiga i vänskapen som ett sätt att urskulda sina egna handlingar och undkomma ansvar.

Äran och dygden

Nu är det varken railleriet eller manligheten som anförs i avhandlingen som den avgörande orsaken till duellerna utan spelet om den adliga äran. Stort utrymme ägnas också åt att definiera begreppet ära. Äran var dock problematisk och inget giltigt skäl för att duellera i rättens ögon. Tvärtom sågs den ära

som förknippades med dueller som roten till det onda. Istället var det kristliga dygder och frågor om skuld och ansvar som stod i centrum för den rättsliga diskursen, och detta såväl i duellanternas argumentation som i rättens och rådets överläggningar. Över huvud taget lyser uttryckliga argument till duellerandets försvar med sin frånvaro med något enstaka undantag, vilket inte är särskilt förvånande med tanke på källmaterialets karaktär. Frågan väcks i vilken utsträckning duellanternas hänvisningar till kristliga dygder mest var retorik och en uppvisning för de rättsliga gallerierna?

Den adliga hedersuppfattningen måste således rekonstrueras indirekt genom en ingående analys av de olika kränkande tillmälen, anspelningar och beteenden som sägs ha varit utlösande för duellerna. Undersökningen visar då att det som regel rörde sig om respektlösa uppträdande, ifrågasättanden och beskyllningar som rörde rang, militär plikt och duglighet, och ärlighet i betydelsen att befinnas vara trovärdig och sanningsenlig. Men det förklarar inte varför man måste utmana varandra på liv och död, och författaren anför ytterligare en faktor – det ståndsideologiska perspektivet. Ur den enskilde adelsmannens perspektiv var den militära plikten, dugligheten och ärligheten, förenad med att tillhöra en exklusiv gemenskap av ärbara män vars personliga ära och rang kunde ökas eller förminsкас av kungens och den politiska maktens uppskattning. Ett angrepp på en enskild adelsmans militära plikt-trogenhet innebar inte bara ett ifrågasättande av den personliga rangen utan också av rätten och värdigheten att tillhöra denna exklusiva gemenskap. Det var angreppen på denna ära som också var nära förknippad med statsmaktens ära, som enligt författaren var så livsviktig att försvara. Men frågan kvarstår varför man i så fall tillgrepp just duellen som av samma stats- och kungamakt inte bara fördömdes och misskrediterades på olika sätt, utan också förbjöds med hot om stränga straff.

Svaret ligger enligt min mening i manligheten – att utmaningen på duell inte bara var ett sätt att försvara äran utan också att ifrågasätta den andres manlighet. Eller som en av våra första rättslärde i Sverige Johan O:son Stiernhöök, uttryckte det (i svensk översättning från latin) att det var ”rädslan för att beskyllas för omanlighet eller feighet” som drev den utmanade att besvara utmaningen.³ Genom duellutmaningen transformerades ärekränkningen till att också gälla manligheten. Själva utgången av duellen – vem som i teknisk mening vann eller förlorade, tycks däremot inte ha haft någon större betydelse vare sig för äran eller manligheten, även om duellen förstås erbjöd ett tillfälle att uppvisa ”djärvhet och snabbhet” som Stiernhöök också påpekade.

Manligt och omanligt

Det innebär att den inställda duellen kan vara minst lika om inte mer intressant än den utkämpade för att studera spelet om manligheten. Detta illustreras i ett av våra mest kända exempel som rörde landshövdingen Conrad Gyllenstierna. Gyllenstierna tog mycket illa vid sig av ett bröllopskväde författat av Lasse Lucidor som tillägnats landshövdingen och hans nyblivna hustru Märta Christina Ulfsparre på bröllopsdagen den 18 november 1669. I dikten finns en strof som Gyllenstierna genast uppfattade som en förklenande anspelning på en nyligen förlupen dispyt med greve Wilhelm Douglas som hade gått till förlikning istället för att sluta med duell. Lucidors formuleringar kunde med lite ond vilja och hela den manliga adliga homosocialitetens miss-tänksamma upptagenhet av dolda betydelsenyanser och förtäckta syftningar, tolkas som att Douglas inte bara varit Gyllenstiernas kärleksrival och kanske också gjort honom till hanrej, utan även att Gyllenstierna av denna anledning först ”dragit på sin värja” men överväldigad av sitt stora ”haremod” låtit saken gå till förlikning. Gyllenstiernas bror som skötte försvaret påpekade att duellen hade blivit stoppad och förlikning påbjuden av fältmarskalken von der Linde, allt i enlighet med duellplakatets föreskrifter. Detta var tydligen ändå en öm punkt och Gyllenstierna var övertygad om att Lucidor i själva verket agerade på Douglas uppdrag.⁴

En liknande omanlighetsproblematik antyds också i ett av avhandlingens exempel där hovjunkern Lorentz Jacob Adlerstedt sägs ha blivit negativt bemött av de andra hovmännen för att han valt att följa duellplakatets föreskrifter och låtit stämma sin antagonist inför rätta. Det illustrerar hur även en utebliven duellutmaning kunde slå tillbaka och ifrågasätta manligheten. Men i övrigt har denna koppling mellan duell och manlighet fått en undanskymd roll i analysen, kanske till en del beroende på att detta var något som i likhet med spelet om äran som regel försiggick utanför den rättsliga arenan. Det faktum att man hade utmanat eller besvarat en utmaning var förmodligen inte något man gärna tillstod inför rätten. Då var utsikterna större att minimera skuld och ansvar om förloppet beskrevs i termer av provokationer och plötsligt uppblossande våld kontra självförsvar. Nu ger Collstedt ändå många exempel på förolämpande anspelningar på just bristande manlighet, men dessa lyfts inte fram speciellt.

Författarens huvudpoäng är istället att de åtalade duellanterna i sin rättsliga argumentation inte tycks ha varit rädda för att anföra beteenden, sinnes- och kroppstillstånd som vanligen brukar betecknas som omanliga, utan tvärtom ofta beskrev sig själva som fredliga, vänliga och i behov av nåd och beskydd – detta till synes utan att göra avkall på sin manlighet. Den tidigmoderna manligheten framstår på detta sätt som mycket mer komplex än vad tidigare forskning har gjort gällande. Detta utgör i själva verket avhandlingens

originella och på samma gång provocerande huvudtes. Collstedt sätter här fingret på en viktig punkt. Berättelser om män som försökte fly och dra sig undan utmaningar och våld har nyligen också uppmärksamrats av Karin Hassan Jansson i en studie av hemfridsbrott, men med betydligt försiktigare slutsatser om hur och i vilken utsträckning dessa beteenden ska tolkas som manliga eller omanliga.⁵ Vad var det då som enligt Collstedt var så manligt med att visa sig svag och fredligt sinnad?

Till skillnad från äran ägnas ganska lite utrymme i avhandlingen åt att definiera och avgränsa manlighet som analytisk kategori. En utgångspunkt som presenteras redan i inledningen och som framstår som central, är att gränserna mellan vad som anses vara manligt och kvinnligt kan vara flytande. Svensk och internationell historisk forskning ska enligt författaren ha visat att gränserna mellan vad som uppfattades som manligt och kvinnligt inte ”fixerades” och blev tydliga förrän tidigast efter reformationen eller allra senast vid slutet av 1700-talet. I botten hos den anförda litteraturen ligger förstås den obligatoriska (och ofta svepande) referensen till Thomas Laqueur och föreställningen om ett enda biologiskt kön med gradvisa skillnader mellan män och kvinnor. Men innebar detta också att förmoderna könsideologier skulle ha saknat dikotomier och tydliga kategorier? Inte nödvändigtvis! Vad till exempel Susan D. Amussen som är en av de återopade historikerna försöker säga är snarare det motsatta – att vikten av att upprätthålla skarpa gränser i klädsel och beteende ökade när de biologiska skillnaderna mellan könen inte ansågs utgöra en oöverstiglig och stabil grund.⁶ Sedan kan man förstås fråga sig under vilka historiska perioder föreställningen om en biologiskt grundad könsstabilitet verkligen har varit förhärskande. Manligheten ansågs till exempel inte vara mer biologiskt fixerad och oomkullrunkelig i 1800-talets moderna ”tvåkönsmodell”, än att det räckte med en tids utsvävande leverne och masturberande i ungdomsåren för att den bokstavligt talat skulle flyta bort.⁷

Manliga gränser och gränsöverskridanden

Vad Collstedt är ute efter är att ifrågasätta enkla dikotomiska modeller för manlighet och det ger anledning att reflektera lite över på vilka olika sätt män kunde tänkas överträda gränserna till det kvinnliga och omanliga i det tidigmoderna samhället utan att, som Collstedt uttrycker det, göra avkall på sin manlighet. Enligt den grundläggande logiken i enkönsideologin hade visserligen kvinnor tvärtom allt att vinna och män allt att förlora på att överträda gränserna. Så kunde det till exempel heta i uppskattande ordalag om drottning Margareta att hon ”iklädde sitt kvinnliga kön ett manligt hjärta” när hon besegrade kung Albrekt, medan en motsvarande antydning om att en man utfört typiskt kvinnliga värv kunde utnyttjas i förolämpande syfte. Något som

Collstedt också ger intressanta exempel på.⁸ Men denna enkla grundprincip kunde omsättas på olika sätt.

Ett första exempel: ”En karl måtte aldrig gråta fastän nöden vore aldrig så stor”, skriver Karl XII som ung pojke och prins.⁹ Lika fullt kunde den vuxne kung Karl framställas i en propagandadikt från 1706 som bittert gråtande i sitt härläger under det ryska fälttåget, men inte uppgivet och resignerat som i den svenska krigspropagandans framställningar av danske kung Fredrik, utan snarare för att understryka sin personliga försäkran till alla änkor och faderlösa att aldrig svika deras och rikets försvar – ”Jag också faller bitter tår, Ty Swea mig til hjertat går”.¹⁰ Även kungen hade drabbats av personliga förluster framhålls det, men detta hade inte nedslagit kampviljan och modet. Tvärtom hade han ridit i spetsen för sina tappra soldater som alla ”sökte wara närmst, At Ryssars wälde kufwa”, och sorgetårarna över de stupade blandas med triumf över att fiendesoldaterna hade fått lida mångdubbelt större förluster – kungens tårar formas i sorgens och deltagandets stund även till en hyllning av de stupade svenska soldaternas tapperhet och duglighet. Gråtandet blir på detta sätt ett retoriskt grepp för att understryka konventionella manlighets-egenskaper istället för att ifrågasätta dem. Exemplet belyser hur till synes en och samma känslouttryck kunde kodas som manlig eller omanlig beroende på situation och sammanhang. Att gråta manligt blev ett tecken på uppriktighet och beslutsamhet och i detta fall också faderlig omsorg.

Inte heller ansågs tapperheten och modet – det manligaste av manliga, utesluta känslor av rädsla och fruktan, snarare tvärtom. Allt sedan Platon och Aristoteles hade skribenter betonat att mod inte ska förväxlas med dumdriftighet eller överdriven djärvhet.¹¹ Ett sådant ”överdådigt” beteende kunde lika gärna vara utslag av desperation eller rent oförstånd, skriver till exempel Karl XI:s hovpredikant Simon Isogeaus vars kungliga beställningsverk om kriget utgör en av avhandlingens centrala källor.¹² Eller också kunde våghalsigheten dölja ett överdrivet begär efter ära och ryktbarhet med åtföljande blindhet inför faran – en återkommande kritik mot Alexander som också skulle komma att riktas mot Karl XII.¹³ Den verkligt modige är istället den som rätt inser och erkänner faran men som ändå beslutar sig för att övervinna den. ”Alla” i grekiska hjältesagor som Iliaden, påpekar den franska historikern Nicole Laroux, framställs vid olika tillfällen som rädda – särskilt de modigaste, inklusive Akilles. Det är som att skrällen och rädslan först måste ges fritt utlopp för att säkert kunna övervinnas och ge upphov till verkligt mod och manlig handlingskraft.¹⁴ Den inledande rädslan och svagheten får här snarast en *förstärkande* effekt på modet och manligheten när den ställs i kontrast till de hjältemodiga handlingarna.

Det manliga behöver alltså inte så mycket ligga i undvikandet av allt som är omanligt och kvinnligt som i själva bemästrandet och betvingandet av

sådana egenskaper och känslouttryck, något som också kan tänkas ske som mer eller mindre ritualiserade moment i en manlig karaktärsutveckling. Den norske medeltidshistorikern Bjørn Bandlien ger exempel från den nordiska mytologin på hur Oden, Tor och andra gudar kunde försätta sig i eller tvingas in i tillfälliga situationer av uttalat omanliga beteenden (sejdande, kvinnoförklädning) för att stärka sina manliga positioner.¹⁵ Paralleller kan dras till berättelserna om hur de antika superhjältarna Herakles och Akilles under en tid tvingas underkasta sig kvinnokläder för att sedan framträda som ännu mer virila. I berättelsen om Akilles är kopplingen uppenbar också till grekiska initiationsriter där ynglingen under en viss period måste klä sig i kvinnokläder innan han kunde upptas som man – den nyvunna manligheten markeras och bekräftas symboliskt genom att det kvinnliga hos ynglingen övervinns.¹⁶

Inkorporerad kvinnlighet

Men motivet i myterna kan också vara att tillägna sig kvinnliga erfarenheter och kunskaper, vilket öppnar för en tredje möjlighet – att det kvinnliga helt enkelt *inkorporeras* i konstruktionen av det manliga. Den kyrkliga och kristna doktrinhistorien ger talrika exempel på en sådan utveckling. Allt från den tidiga kyrkans värdering av kvinnor som förblev jungfrur som manliga och virila, till högmedeltidens framhållande av Gud och Jesus som moderliga. Även abbotar och biskopar kunde på samma sätt förses med moderliga attribut och framställas som mödrar inför sina församlingar.¹⁷ Det innebar inte nödvändigtvis att kvinnors status ökade, snarare tvärtom har det hävdats; i spetsen för retoriken gick framför allt män i de nya munkordnarna som avsvurit sig alla kontakter med kvinnor och som i första hand vände sig till andra män inom klostervärlden. Talet om moderlig kärleksfullhet och omvårdnad har istället uppfattats som ett sätt att stärka klerikala makthavares manliga auktoritet genom att införliva positivt värderade kvinnliga egenskaper med det patriarkala styret. Detta samtidigt som man verkade för en utvidgning av det manliga celibatet och en striktare segregering och utestängning av kvinnor. Inkorporerandet av det kvinnliga i det manliga gjorde fysiska kvinnor av kött och blod överflödiga.

Denna retorik nådde sina kanske mest raffinerade höjdpunkter i den så kallade brudmystiken som fick stort inflytande under högmedeltiden. Enligt denna föreställning kunde såväl mäns som kvinnors individuella själar betraktas som Kristi brud vars högsta åstundan var att få förenas med gudomen i ett himmelskt äktenskap. För kvinnliga mystiker låg det nära att i Höga Visans efterföljd, skildra en sådan förening i starkt erotiska ordalag. Något som däremot inte lät sig göras lika enkelt ur ett manligt perspektiv. En lösning blev att som likt Sankt Bernard av Clairvaux – den mest framträdande

manlige företrädaren för den medeltida brudmystiken, betrakta Kristi brud som både kvinnlig och manlig, feminin och viril; Kvinnlig och feminin genom tillägnandet av egenskaper som ödmjukhet, underdånighet och en överflödande och passionerad åtrå. Manlig och viril genom att denna åtrå och dessa positivt värderade kvinnliga kvaliteter omsattes i en manligt aktiv och rationell strävan efter virtus. Bernards manliga munkideal skulle då enligt den amerikanske kyrkohistorikern Shawn M. Krahmer kunna formuleras som *en andlig strävan efter att bli en kvinna som strävar efter att bli en man*.¹⁸ Detta samtidigt som Bernard också kunde ge uttryck för att alla kontakter med fysiska kvinnor var besudlande och entusiasmeras över den nyligen inrättade Tempelherreorden vars stridande riddarmunkar ålades att klippa håret kort och låta skägget växa, allt för att markera distans till den världsliga riddarkåren som ansågs vara effeminerad.

Just denna kombination av inkorporering av det kvinnliga i det manliga och en förstärkt manlig homosocialitet med utestängning av kvinnor som följd, återkommer i Jens Ljunggrens studie *Känslornas krig: Första världskriget och den tyska bildningselitens androgyna manlighet*. Till skillnad från franska och engelska förhållanden kan 1800-talets tyska samhälle enligt Ljunggren, svårigen beskrivas i termer av växande polära köns kategorier. Den svaga tyska kvinnorörelsen och starka manliga homosociala kulturer bidrog tvärtom till att skapa en manlighetsdiskurs som var på samma gång gränsöverskridande och gränsupprättande med fokus på statuskampen mellan män snarare än mellan män och kvinnor. Med utgångspunkt från bildningsbegreppet vidgades borgerskapets manlighetskonstruktion till att inkludera också kvinnliga egenskaper, samtidigt som kvinnor i långt högre grad än på andra håll utestängdes från det offentliga samhällslivet. Liknande inkorporeringstendenser fanns också i den svenska bildningseliten och Ljunggren visar i ytterligare en studie hur litteraturprofessorn Fredrik Böök inte bara pendlade mellan olika manlighetsideal av självbehärskning och innerlig känslsamhet, utan också hänvisade till barnliga och omanliga sidor i sin personlighet för att legitimera olika ställningstaganden och kunna visa på en personlig utveckling mot större insikt och inre balans. Den exponerade omanligheten blev här som Ljunggren uttrycker det, en strategi för överordning.¹⁹

Manlighets- och genusföreställningars räckvidd

Omanlighetsmotiv tycks alltså inte bara kunna utgöra ett hot utan också användas som en retorisk resurs för att stärka manligheten. Men det är inte riktigt detta som Collstedt vill visa på. Exemplet ovan, handlar knappast heller om flytande gränser i egentlig mening, utan snarare om det retoriska utnyttjandet av fasta stereotyper och kontraster. Vad som istället avses med

flytande gränser i *Duellanten och rättvisan* är antagandet om att det fanns ett fält eller en repertoar av egenskaper, beteenden och värden som inte var tydligt könskodade och som representerades av den kristna dygdeetiken. Dygden och den kristna diskursen erbjöd mannen en möjlighet att beskriva sig själv som fredlig, mild och vänlig och i behov av nåd och beskydd, utan att för den skull göra avkall på sin manlighet, skriver Collstedt.²⁰ Det handlar helt enkelt om manlighets- och könsföreställningars samhälleliga räckvidd. Detta leder osökt till en jämförelse med den diskurs om kvinnors rätt till bildning och förmåga att styra landet som regenter, som fördes under 1600-talet under devisen ”anden saknar kön”. Även här stod dygdebegreppet i centrum, men då som en (åtminstone diskursiv) möjlighet för kvinnor att flytta fram sina positioner inom traditionellt manliga områden.²¹ Den kristna dygde-diskursen skulle på så vis ha öppnat en motsvarande möjlighet för män att vidga sin repertoar till värden som traditionellt förknippades med kvinnlighet och omanlighet, eller åtminstone att slippa att i alla lägen hävda en krigisk manlighet. Dygden utgjorde utan tvekan ett fält som både män och kvinnor kunde göra anspråk på. Sprätthöksgestalten kan, som jag har försökt visa, betraktas som en retorisk figur som användes för att just manliggöra dygden genom att utmåla odygden som feminiserad och omanlig.²² Här öppnar sig också ett större begreppshistoriskt perspektiv på dygdebegreppets utveckling från antikens likställande av virtus med manlighet, över renässansens och den tidigmoderna mer könsneutrala kopplingen till själ och ande, fram till det begynnande moderna likställande av dygd med kvinnors kyskhet.²³

Men vad hände då egentligen med manligheten? Blev manlighet lika med kristen dygd? Eller underordnades manligheten dygden, vilket formuleringen ”utan att göra avkall på sin manlighet” skulle kunna tyda på? Fredligheten och mildheten var allmänmänniska kristna ideal som blev manligt kodade just i relation till duellbrotten skriver Collstedt också, men vari denna specifikt manliga kodning skulle bestå, beskrivs inte närmare annat än att fredligheten och mildheten ingick i ett kristet manlighetsideal. En möjlighet skulle kunna vara att en vägran att anta en utmaning (eller att utmana) kunde framställas som uttryck för självbehärskning och på detta sätt kopplas till en manligt kodad egenskap. Men det är i så fall inget som uttrycks tydligt i avhandlingstexten. Frågan om vad begreppet manlighet egentligen syftar på ställs på sin spets. Vilka är kriterierna för att ett ideal eller ett beteende skall klassificeras som uttryck för manlighet i den historiska analysen? Hur produceras manlighetsföreställningar – det vill säga vari består den grundläggande logiken som skiljer manlighetsföreställningar från andra sociala och kulturella kategoriseringar? Det är två grundläggande frågor som historikern måste klargöra både inför sig själv och inför sina läsare men som alltför ofta saknas i genushistoriska studier av manlighet.

Manlighet som analytisk kategori

Frågor om ”synen på manlighet” under en viss historisk tid förutsätter ett antagande om att det finns en manlighet i abstrakt analytisk mening som går att jämföra över tid. Det innebär att historikern utgår från ett teoriskt begrepp och en analytisk definition, vanligen hämtad från genusteori, för att klassificera olika beskrivna beteenden, ideal och egenskaper i källmaterialet som manliga. Svårigheten ligger i att avgränsa vad som ska räknas som uttryck för manlighet från uttryck för andra sociala och kulturella kategoriseringar som till exempel stånds- eller generationstillhörighet. En vag och allmän definition av manlighet som ”föreställningar om hur en man ska vara” leder lätt till att manlighetskategorin sväller ut till att omfatta snart sagt alla göranden och låtanden som kan uppfattas som ideal och medför prestige bland olika grupper av män. Manlighetsbegreppet urvattnas och tappar sin analytiska skärpa. En annan möjlighet är att begränsa sig till de företeelser som uttryckligen benämns som manliga i källmaterialet och undersöka hur termen manlighet och manligt användes i det studerade samhället. Studien får då en mer begreppshistorisk karaktär. Risken med en sådan undersökning är att den kan bli alltför begränsad. Kanske finns det aspekter som under andra termer och benämningar följer samma grundläggande logik och verkningsprincip. Våld skulle till exempel inte kunna studeras i 1600-talets samhälle utan att också omfatta termer som aga och näpst.

Dilemmat illustreras tydligt i Kekke Stadins innehållsrika och i många avseenden utmärkta studie *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*. Efter ingående och nyanserade beskrivningar av olika förekommande manligheter och manlighetsideal får läsaren plötsligt veta att det i samtidens ögon endast var ”krigsmän” som kunde vara manliga. Manlighet var i 1600-talets samhälle en specifik militär- och i synnerhet officersegenskap med betydelsen att vara modig på slagfältet och ingenting annat, skriver Stadin.²⁴ Om författaren tas på orden skulle det innebära att det mesta av det som skrivs i boken om ideal och normer som ”manliga”, bara skulle vara meningsfyllt för historikern och den moderna betraktaren. Bortsett från att en sådan definition är för snäv redan ur ett lexikaliskt 1600-talsperspektiv (mognad/manbarhets-innebörden saknas till exempel, se vidare i *SAOB* under manlig) så blir resonemanget också metodologiskt motsägelsefullt. Vad är det som motiverar historikern att klassificera olika företeelser som manliga om detta saknade betydelse för 1600-talets människor?

Som bokens titel anger, tar Stadin sin utgångspunkt i genusteori. Presentationer av genusteoretiska modeller som Connells hegemoniska manlighet och Laqueurs enkönsmodell, saknas inte heller. Men samtidigt lider studien som så många andra (inklusive mina egna), av brist på en tydligt avgränsad

definition av manlighet som analytiskt begrepp. Det märks också i analysen. När det kommer till kritan tycks manlighetskategorin ibland hamna utanför den mest elementära genuslogik. Så kan man till exempel läsa om den bildade adlige statsmannen att det omanliga, manlighetens motsats, inte längre utgjordes av det kvinnliga utan av ”det grova, okultiverade och djuriska.”²⁵ Men måste inte omanligheten likaväl som manligheten i en genushistorisk studie på något sätt handla om kön? Utgör inte en uppfattning om könsskillnader och det ständiga konstruerandet av egenskaper och förmågor som könsspecifika, själva köns- och därmed också manlighetsbegreppets grundläggande logik? Precis som det sociala anseendet kan sägas vara den verksamma principen för äran och den sociala identiteten för klassen och ståndet. Om det grova, okultiverade och djuriska inte kan ledas tillbaka till något som av samtiden förknippades med kvinnlighet eller omogna pojkar och bristande manbarhet, handlade det då verkligen om omanlighet eller ens om kön? Ligger det inte närmare till hands att istället tolka detta sätt att distansera sig från andra män som uttryck för en social klass- eller ståndsideologi?

Att något kan uppfattas som en motbild till ett ideal som omfattas av en viss grupp män räcker inte för att det ska klassas som omanligt menar jag – en koppling till könskodade egenskaper måste också finnas. Det omvända gäller också – ett ideal blir inte nödvändigtvis uttryck för manlighet bara genom att företrädas av män. Idealet måste på något sätt anspela på specifikt manligt kodade egenskaper. Analysen av manligheten i *Stånd och genus* framstår på så vis ibland som märkligt könlös – genus *utan* stånd skulle man kanske kunna säga. Men det är förstås orättvist, för studien innehåller också många viktiga och nytänkande reflektioner över till exempel betydelsen av celibatets avskaffande och det lutherska prästerskapets återvunna äktenskapliga potens, något som skulle vara intressant att ställa mot de olika ansträngningar som gjordes under högmedeltiden för att omformulera manligheten (bland annat genom att inkorporera en moderlig princip) när celibatet tvärtom utvidgades och blev obligatoriskt för alla präster.²⁶

För att ett ideal eller beteende ska klassificeras som manligt i en striktare analytisk mening, krävs enligt min mening att det anspelar på någon egenskap, karaktär, förmåga eller attribut, som kan förankras i en manlig kropp och dess fysiologiska särigheter som av samtiden ansågs utgöra den fundamentala skillnaden mellan män och kvinnor. Ytterst handlar genus enligt detta synsätt om att tillskriva kroppsliga skillnader kulturellt konstruerade innebörder.²⁷ Vari dessa fundamentala skillnader ansetts ha bestått (genitalier, muskler, kroppsvätskebalans, kroppsvärme, nervtrådar, kromosomer, hormoner, hjärnhalvor osv.) har varierat men att olika egenskaper kopplas till fysiologiska skillnader mellan män och kvinnor utgör genuskonstruktionens grundlogik. Denna koppling kan förstås göras både direkt och genom metaforer, som i

Johan Henrik Kellgrens recension av Glücks operakompositioner från 1779. Kellgren berömmar Glück för att han väljer musikstycken där ”passionerna rasa fram i hela sin styrka, sådane som manliga och känslofulla hjertan finna sin vällust uti, och som Fruntimrens svaga och nervlösa små-själur kalla för horreurer. Jag menar här med Fruntimer äfven en ansenlig hop böxdragare, af samma slag, som den Greken, som Diogenes befalte at knäppa up och visa af hvad kön han vore”.²⁸ Här råder ingen tvekan. Kellgren går hela vägen från stora passioner till nerver, byxor och manliga könsorgan. Men även när anspelningen på något könskaraktäristiskt inte är lika tydlig eller ligger inbäddade i institutionella strukturer, så hör det till genushistorikerns uppgift och stora utmaning att försöka visa att en sådan koppling verkligen kunde göras av samtiden och på vilka sätt. Först då är det enligt min mening berättigat att klassificera något som manligt i analysen.

Det kan förstås också vara så att termen ”manlig” i ett visst historiskt samhälle inte utgjorde en genuin könskategori – den medeltida innebörden av manligt som liktydigt med mänskligt (respektive omanligt med omänskligt, se *SAOB*), skulle kunna tas till intäkt för att det handlade om en annan typ av kategorisering. Men det innebär inte att historikern nödvändigtvis måste upplösa sina analytiska kategorier. Tvärtom, de har ju konstruerats som teoretiska verktyg för att möjliggöra jämförelse över tid. De behöver kanske modifieras för att bättre passa sin uppgift, men inte upplösas. Med denna utgångspunkt skulle man kunna hävda att manlighetskonstruktioner under medeltiden interagerade och vävdes samman med konstruktionen av det mänskliga. Eller ännu hellre att det manliga gjordes till norm för det mänskliga som ett uttryck för en hierarkisk könsordning där det manliga ansågs stå för det mest kraftfulla, vitala och fulländade. Ungefär som aristokratins försök att (inte minst genom duellväsendet) monopolisera äran som ett exklusivt ståndattribut. Det framkommer också i 1600- och 1700-talens språkbruk som redan Kellgrens recension ger exempel på, där termen manligt kunde användas för att beteckna något kraftfullt, ståtligt, fullvuxet, resligt och kompetent.²⁹ Analyser av hur olika sociala kategoriseringar på detta sätt samverkar och går in i varandra, ställer snarare ökade krav på avgränsning och analytisk precision, just för att denna sammanflätning ska kunna beskrivas och analyseras.

Det handlar också precis som Collstedt är inne på, om könsföreställningars olika räckvidd och genomslagskraft. Kanske var inte 1600-talets samhälle lika genomsyrat av föreställningar om kön som det moderna. I jämförelse med till exempel termer som ära och ärlig förekommer manlig och manligt verkligen inte särskilt ofta i källmaterialet. Manlighet kanske inte spelade någon särskilt framträdande roll jämfört med stånd och börd. Men det kan också vara så att manlighetsföreställningar har haft lättare för att uttryckas

som kontraster till något omanligt snarare än som positivt formulerade ideal och därför undgått historikerns sökande vid en första anblick. Utgår man istället från situationer där mäns makt och prestige ifrågasätts är det inte svårt att hitta en flora av olika beteckningar – hanrej, flep, buskekrypare, morsgris, pojke (om vuxen man), visper för att nämna några, som anspelade på vad som ansågs som bristande manliga egenskaper och indirekt därmed också på centrala manlighetsmotiv. Vägen till manligheten kan för historikern ibland vara lättare att hitta via omanligheten. Genom den växelvisa konfrontationen mellan en analytisk definition och empiriska beskrivningar och termer i källmaterialet, kan historiska manlighetsföreställningar rekonstrueras som sedan kan jämföras med moderna föreställningar.

På en analytisk nivå handlar det om att skilja mellan manlighet som ett teoretiskt begrepp som är principiellt och utan någon inneboende begränsning vad gäller tid och rum, och manlighet som ett empiriskt-historiskt begrepp som är specifikt och konkret och bara giltigt i ett visst historiskt sammanhang. Det teoretiska begreppet är nödvändigt för att vi ska kunna göra jämförelser över tid.³⁰ Detta kan illustreras ytterligare och kanske ännu tydligare om manlighet byts ut mot homosexualitet. Termen homosexuell förekommer inte i det historiska källmaterialet före modern tid. Frågan är då om det fanns andra termer för att beteckna samma fenomen, om fenomenet kanske inte var begreppsliggjort eller om själva företeelsen i sig kanske inte existerade. Beroende på om man har läst sin Foucault och Kosofsky Sedgwick inser historikern ganska snart att det moderna (1900-tals) begreppet homosexualitet som uttryck för en viss identitet, är alltför specifikt och måste ersättas av ett mera principiellt teoretiskt begrepp som till exempel samkönat begär. Om historikern nu kommer fram till att det i ett visst historiskt samhälle fanns både konkreta uttryck, särskilda termer och etablerade begrepp för samkönat begär så kan ett specifikt empiriskt-historiskt begrepp konstrueras utifrån en närmare undersökning av termernas innebörd och källmaterialets beskrivningar av företeelsen, som sedan via det analytiska begreppet kan jämföras med det moderna begreppet homosexualitet.

Den inledande problematiken i ovanstående exempel är inte heller främmande för historisk forskning om manlighet. Svenskans maskulinitet hör liksom engelskans masculinity till ett modernt språkbruk, medan manlighet och manliness är historiska termer som också används i dag. I anglosaxisk historisk forskning har masculinity använts både i en generell analytisk betydelse och som ett specifikt historiskt begrepp med giltighet endast för den moderna tiden, medan manliness oftast har använts i anknytning till den studerade tidens språkbruk och med en stark koppling till framför allt den viktorska eran. Men engelskan har också ett tredje begrepp manhood, som kan och ofta används som ett samlande begrepp utan begränsning i tid och

rum.³¹ Någon motsvarande allmänt bruklig svensk term saknas. Istället kan manhood ("the state of being a man": *Oxford English Dictionary*) inrymmas i betydelsen av svenskans manlig/manlighet. Det kan därför ligga närmare till hands att i en svensk historisk kontext använda termen manlighet både för att beteckna det historiskt specifika och det analytiskt generella. Samtidigt är maskulinitet/masculinity helt dominerande i genusteoretiska sammanhang, vilket har lett till att svenska historiker har använt termerna manlighet och maskulinitet som synonyma.³² Denna språkliga och terminologiska förbistring ställer ytterligare krav på att historikern är tydlig i sina definitioner och i hur begreppen och termerna används i analysen.

Omanlighet som retorisk strategi

Historiska studier av manlighet, kan inte längre inskränka sig till empiriska beskrivningar och katalogiseringar av positiva ideal och motbilder. Men samtidigt har också mera teoretiskt impregnerade begrepp som hegemonisk maskulinitet kritiserats för att vara alltför statiska och leda till upprättandet av typologier av väl sammanhållna maskuliniteter i prydligt ordnade hierarkier. Även själva maskulinitetsbegreppet har på detta sätt ifrågasatts, då ofta uppfattad som en identitet. Ett alternativ har varit att istället betrakta maskulinitet och manlighet som repertoarer av koder, strategier och föreställningar som kan tillägnas och omsättas av individuella män på olika sätt och för olika syften.³³ På så vis öppnas analysen för att en och samma individ kan uttrycka manlighet på olika sätt i olika situationer och vid olika tillfällen. Detta understryker också olika historiska manlighetsföreställningars retoriska karaktär.³⁴ Retoriska analysperspektiv är på stark frammarsch också på andra fält inom den historiska forskningen och *Duellanten och rättvisan* ger även i detta avseende ett viktigt bidrag, dock i första hand i analysen av skuld, ansvar och dygd inom den rättsliga diskursen. När det gäller manligheten stannar det bestående resultatet vid att visa på en större komplexitet i tidigmoderna mäns förhållande till våld. Fredligheten kontra krigiskheten appellerade till olika sorts manligheter skriver Collstedt. Det är visserligen riktigt, men det återstår i så fall enligt min mening att visa hur det fredliga och milda relaterades inte bara till allmänmänsklig dygd och kristna ideal utan också till manliga karaktärsegenskaper.

En möjlighet som redan har berörts och som framkommer hos till exempel Isogaeus är som sagt att oviljan att anta en utmaning kunde ses som tecken på manlig självbehärskning medan utmanaren på motsvarande sätt diskrediterades genom att utmålas som obehärskad och fåfång – en karaktärssvaghet som betraktades som typiskt kvinnlig. Men nu handlade det inte bara om en ovilja att slåss utan också som till exempel i överstelöjtnant Schulmans fall,

om en klart uttryckt rädsla och utsatthet inför en till synes övermäktig angripare. Denna vilja att medge den egna svagheten och utsattheten, analyseras av Collstedt som en retorisk strategi för att understryka angriparens okristliga mordiskhet och öka trovärdigheten i påståendet att det dödade pistolskottet hade avlossats i nödvärn. Det retoriska syftet att undkomma skuld är uppenbart, men skulle svagheten och hjälplösheten även ha kunnat erbjuda en möjlighet att också utmåla angriparen som omanlig? Frågan är relevant också för de fall som studerats av Karin Hassan Jansson och som inte handlade om nödvärnssituationer utan om män som stämt sina utmanare och angripare inför rätta för hemfridsbrott efter att i första skedet ha gömt sig eller flytt undan. Jansson frågar sig varför dessa män inte tycks ha hänats som omanliga fegisar utan istället kunde uppträda i rätten som fridsamma hjältar.³⁵

En del av svaret skulle kunna sökas i den samtida diskussionen om mod och manhaftighet. Isogaeus skriver till exempel att det inte kan räknas för manhaftigt (manligt, modigt) att, när ingen utsikt till seger finns, i desperation ”tryckia hatten neder i ögonen, och ridande eller löpande rusa mitt ibland fienderna, at låta hugga sigh neder”. Då är det bättre att som ”gemeent [det vill säga av folk i allmänhet] säjjes: Bättre fly, än illa fächta”.³⁶ Isogaeus understryker ytterligare att den är ”inte mindre manhaftig” som flyr för faran för att försvara sig på ett bättre ställe, än den som ”manligen” står kvar när faran inte kan undvikas. ”Således bygger manhaftigheten icke på en galen fattad inbillning, rasande oförwägenhet, eller kroppsens starckhet; uthan på ett oförsagdt modh, af ett godt förstånd regerat. [---] Warandes alltid bättre en fruchtsam försiktighet; än en dumdristig förmätenhet.”³⁷ Inför den förkrossande övermakten gavs alltså en möjlighet till reträtt med såväl hedern som manligheten i behåll.

Bättre fly än illa fåkta, var kanske inte precis en devis som föll Karl XII i smaken, men talesättet ska också ställas mot den äldre rättstraditionen enligt vilken ett visst sorts våld uppfattades som nesligt, under beteckningar som nidingsverk och mord. Det handlade framför allt om dödligt våld mot nära anförvanter och värnlösa (t.ex. sovande, simmande) eller att misshandla någon till döds på ett särdeles föraktligt och grymt sätt (”som en träl”).³⁸ I nidingsverket och mordet kan också skönjas ett inslag av feghet. Erikskrönikans skildring av dråpet på hertigarna Erik och Valdemar i Nyköping 1317 kan tjäna som exempel. Här beskrivs alla ingredienser i det som kunde betecknas som nidingsverk och mord – den argan list som doldes bakom den spelade gästfriheten, överfallet på hertigarna när de låg nakna i sina sängar och sov, hemlighållandet av dråpet genom hertigarnas sväldöd i tornet och åsidosättandet av blodsbanden mellan bröder. Senare i krönikan talas också om helvetet som belöning för ”alle the, ther oärlika myrda ok forradha”. Men kung Birgers svek och övervåld mot sina bröder var inte bara okristligt och

oärligt utan karaktäriseras också som ”ommanelika med engin daadh” vilket vanligen översätts som ”omänskligt och oridderligt” med en tydlig anstrykning av omanlighet (utan dåd).³⁹

I själva beteckningen niding fanns också en direkt koppling till feghet. Niding kallades enligt den så kallade Hednalagen den som hade utmanat en annan på envig men som sedan inte själv infann sig. Det var alltså extra nesligt och omanligt att först ha uppträtt som utmanare och sedan svika: ”Då vare han man dess värre som sade det han ej tordes hålla.”⁴⁰ Återigen är det bakom den påstridige utmanaren och ivrige angriparen som omanlighetens skugga lurar. Det kan jämföras med Isogaeus ord om djärva våghalsar vars mod ”hastigt slaknar” på slagfältet och överdådiga duellanter som visar sig vara de största ”stackare” när det verkligen gällde. Det låg knappast något modigt i att konfrontera en sådan ”överdådig skalk” – bättre då att fly än illa fåkta. Här öppnas en retorisk möjlighet för att också drag av omanlighet skulle kunna vävas in i bilden av angriparen som okristlig och överdådig, något som i varje fall förtjänar att undersökas mer systematiskt. Ett rättsfall från 1610-talets Stockholm kan få ge prov på hur en sådan retorik kunde se ut (i moderniserad stavning): Reinhold Stijger klagade inför rätta att Hans Andersson ”haver gjort emot honom som en skälm, tjuv och mördare i det han således ville uti försåt stjäla och röva honom hans liv ifrån på en alle mans öppen och fri gata och burit mordehugg uppå honom, när han intet hade haft i handen”. Enligt Hans Andersson hade upprinnelsen varit att Reinhold kallat honom ”ljugare”, vilket Reinhold förnekade. Istället, berättade Reinhold, hade det gått till så att när han kom ut på Malmtorget hade Hans stått framför honom med en värja under kappan som han strax börjat hugga med. Då Reinhold hade sagt ”Hugg mig icke. Haver jag något gjort, då är här lag och rätt till. Du ser, jag haver intet i handen. Gör som en ärlig karl och mörda mig icke utan bida så länge jag fått något i handen”. Men Hans hade inte låtit sig hejda och det var endast tack vare de omkringståendes hjälp som Reinhold hade lyckats fly undan.⁴¹ Omanligheten och fegheten anförs inte direkt men antyds, dels i själva det påstådda förfaringsättet – att liksom tjuven och mördaren inte agera öppet utan genom försåt och med dolda vapen, men också förstås och mera uppenbart i den väpnade övermakten och vägran att låta Reinhold få en chans att försvara sig.

Samtidigt påminns historikern också i dessa exempel att analyskategorier som till exempel ära, dygd och manlighet är abstraktioner och renodlingar som sällan eller aldrig förekommer i ”ren” form i den historiska sociala praktiken, utan ständigt vävs in i och samverkar med varandra. Det omänskliga får ett drag av omanlighet precis som det manliga görs till norm för det mänskliga. Detta gäller inte minst manlighets och omanlighetsföreställningar som med förkärlek kan användas för att förstärka eller ifrågasätta andra prestigeka-

tegorier, till exempel i den stereotypa tidigmoderna utmaningsfrasen: ”Om du är en ärlig karl, kom ut och slåss” där den som inte antar utmaningen inte bara riskerar att tappa sin ära utan också att framstå som feg. Läsningen av Christopher Collstedts *Duellanten och rättvisan*, väcker på detta sätt hela tiden nya funderingar och uppslag – ett säkert tecken på en intressant och i högsta grad relevant forskning.

The Fluid Limits of Masculinity. On masculinity as an analytical category in historical analyses

Exactly what does masculinity refer to in historical analyses? And how is it to be separated from other analytical categories like class and ethnicity? The aim of this article is to discuss how the concept masculinity – ”manlighet” – has been applied in some recent historical studies by Swedish historians. Masculinity plays a central role in Christopher Collstedts doctoral thesis *Justice and the duellist: Crimes of duelling and Perceptions of Masculinity in the Final Phases of Sweden's Period as a Great power* (2007). One central point in Collstedt's study is that indicted duellists were not afraid to base their narratives of defence on behaviours, emotions and physical states of helplessness and despair which were traditionally associated with unmanliness, but on the contrary often referred to themselves as peaceful, meek and in need of protection. Collstedt links this to an early modern fluidity of masculinity and the repertoire of a Christian virtuous lifestyle, which was prescribed for both men and women. Christian virtues permitted men to be meek without giving up on their masculinity. But Collstedt also goes one step further and argues that Christian virtues like meekness were attributed to masculinity in relation to crimes of duels. How this was done is however not demonstrated by the author. The question of the historian's criteria for labelling descriptions of attitudes and behaviour as expressions of masculinity is brought to a head. This becomes even more obvious in Kekke Stadin's *Gender and estate in Sweden's Age of Greatness* (2004). After describing several different ”masculinities” in early modern Swedish society, the author states that in the eyes of the 17th century, only ”warriors” could be manly, referring to the contemporary usage of the Swedish term ”manlig” as synonymous with brave. In the absence of a clear definition of masculinity as an analytical category, the risk is that the historian in this way will limit the analysis either to what is expressively labelled ”manly” in the source material, or expand the concept to descriptions of whatever men do and say which could be taken as normative or prestigious. A more precise definition of masculinity should start from an understanding of gender as the continuous establishment of cultural meanings for (what is recognized as) the fundamental bodily differences between the sexes in a given

historical culture. Exactly what is brought forth as the essential differences and how these have been understood has varied over time, but the fact that such differences are recognized and ascribed specific qualities as masculine and feminine respectively, comprise the elementary logic of gender and thus also of masculinity. This means that the historian must be able to show that a connection (immediate or metaphorical) was made by contemporaries between a described ideal, attitude or behaviour and (what was held as) specific qualities, physical attributes and abilities of male bodies, before labelling the phenomenon as an historical expression of masculinity. The article ends with some suggestions for a rhetorical perspective on masculinity and an alternative interpretation of possible connections between excessive violence and unmanliness.

Keywords: the eighteenth century, the seventeenth century, masculinity, gender, duel, cultural history, aristocracy

Noter

- 1 Jonas Liliequist "Staten och 'sodomiten' – tystnaden kring homosexuella handlingar i 1600- och 1700-talets Sverige", i *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*, (red.) Åsa Bergenheim & Lena Lennerhed, Stockholm 1997, s. 101 f.; idem., "Masculinity and virility – Representations of Male Sexuality in Eighteenth-Century Sweden", i *The Trouble with Ribs. Women, Men and Gender in Early Modern Europe*, (eds) Anu Korhonen & Kate Lowe, COLLEGIUM Studies Across Disciplines in the humanities and Social Sciences, vol. 2, Helsinki Collegium for Advanced Studies, Helsinki 2007, s. 57–81.
- 2 Se t.ex. Carl Tersmedens berättelse om baronen Eric Sjöblads uppträdande i ord och handling mot borgaren Falcks hustru under en middagsbjudning, ömsom betecknat som hasleri, narreri och raljeri. Se *Amiral Tersmedens Memoarer, utgifna af Nils Sjöberg, del 1, Från kadettåren*, 1912, s. 88.
- 3 Johan O:son Stiernhöök *Om svears och götars forna rätt*, Uppsala 1981, s. 57
- 4 "Gilliare Kwaal" i *Samlade dikter av Lars Lucidor utgivna af Fredrik Sandwall, del 1, Texten*, Stockholm 1930, s. 121–129. Rättegången har behandlats av Fredrik Sandwall "Nya akter i rättegången om Gilliare Kwaal. Lucidor i egenhändig inlagor till Svea Hovrätt" *Sam-laren*, Ny följd 7 (1926) 33–108.
- 5 Karin Hassan Jansson, "Väld som aggression eller kommunikation? Hemfridsbrott 1550–1650", *Historisk tidskrift*, 2006: 3, s. 429–452.
- 6 Susan D. Amussen "Manligheten och det sociala systemet under den tidigmoderna perioden", i *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, (red.) Anne Marie Berggren, Uppsala FRN 1999, s. 99. Jämför Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Lund 2004, s. 12, som också återopas.
- 7 Se Jonas Liliequist, "Sexualiteten", i *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, (red.) Claes Ekenstam & Jørgen Lorentzen, Möklinta 2006, s. 167–207.
- 8 Citatet om drottning Margareta i Johannes Magnus, *Swea och Götha Crönika*, Stockholm 1620, s. 596.
- 9 Citerat ur Per-Johan Ödman, *Kontrasternas spel. En svensk mentalitets- och pedagogikhistoria*, del 1, Stockholm 1995, s. 284.
- 10 En Andelig Wisa Öfversänd af hans Kongelig Maj:t ifrån Lägret, år 1709. Bilden av den gråtande kung Frederik finns i *Efterminne af Den Härliga segern, Som Gud förlånade Sveriges Barn den 28 Februari År 1710 emot Julen*, (u.å).

- Bägge dikterna har analyserats av Andreas Marklund i "Bocken, räven & dygdiga damen. Könsmetaforer i Svensk-Dansk propaganda under stora nordiska kriget", *Historisk tidskrift* (København) 2005:1 s. 97–125 samt i "På fädernas axlar. Faderssymboler, manlighet och patriotisk gemenskap under Stora nordiska kriget", *Scandia* 2006, s. 22–38.
- 11 De centrala klassiska texterna utgörs av Platons dialog *Laches* och Aristoteles *Den nikomachiska etiken* (Tredje boken). Se också Ryan Balot, "Pericles' anatomy of democratic courage", *American Journal of Philology*, 2001: 4, s. 505–525.
- 12 Simon Isogaeus, *Carla Seger-skiöld*, Stockholm 1714, s. 608 ff.
- 13 Isogaeus, s. 610; Olov Westerlund, *Karl XII i svensk litteratur från Dablstierna till Tegnér*, Lund 1951, s. 94 ff. Den mest kända kritiken var förstås den som framfördes av Voltaire. Se även Erik Sandstedt, "Karl XII och Alexander-rollen", *Karolinska förbundets årsbok* 2000, s. 169–182.
- 14 Nicole Loraux *The Experiences of Tiresias. The Feminine and the Greek Man*, 1995, s. 76.
- 15 Bjørn Bandlien *Man or monster? Negotiations of masculinity in Old Norse society*, Oslo 2005, s. 51 ff.
- 16 Monica Silveira Cyrino, "Heroes in D(u)ress. Transvestism and Power in the Myths of Herakles and Achilles", *Arctura* 1998:2, s. 207–241.
- 17 Caroline Walker Bynum, "Jesus as Mother and Abbot as Mother. Some Themes in Twelfth-Century Cistercian Writing", *The Harvard Theological Review*, 1997:3–4, 257–284; Elizabeth Castelli "I Will Make Mary Male'. Pieties of the Body and Gender Transformation of Christian Women in Late Antiquity", i *Body Guards. The Cultural Politics of Gender Ambiguity*, (eds) Julia Epstein & Kristina Straub, New York & London 1991, s. 29–49.
- 18 Shawn M. Kraemer "The Virile Bride of Bernard of Clairvaux", *Church History* 2000:2, s. 304–327.
- 19 Jens Ljunggren, *Känsloernas krig. Första världskriget och den tyska bildningselitens androgyna manlighet*, Eslöv 2004, idem, "Omanlighet, en strategi för överordning? Manliga identifikationer och jagets positioner, exemplet Fredrik Böök", *Norma. Nordisk tidskrift för maskulinitetsstudier*, 2006:2, s. 182–197.
- 20 Ett liknande perspektiv har utvecklat i analysen av kön, genus och sexualitet i den isländska sagalitteraturens samhälle av Henric Bagerius fast på ett mer explicit sätt., se dens. "I genusstrukturens spänningsfält. Om kön, genus och sexualitet i saga och samhälle", *Arkiv för nordisk filologi*, 2001 (116), s. 21–63.
- 21 Bo Lindberg, "Anden saknar kön'. Ett argument för jämlikhet mellan könen", *Lychnos* 1997, s. 9–47.
- 22 Jonas Liliequist, "Från niding till sprätt. En studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal", i *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, (red.) Anne Marie Berggren, Uppsala 1999, s. 73–94
- 23 För några nedslag i denna utveckling se Jo Ann McNamara "Gendering virtue", i *Plutarch's Advice to the Bride and Groom and A Consolation to His Wife*, (ed.) Sarah B. Pomeroy, New York and Oxford 1999, s. 151–161; Ruth H. Bloch "The Gendered Meanings of Virtue in Revolutionary America", *Signs* 1987:1, s. 37–58.
- 24 Stadin, s. 141.
- 25 Stadin, s. 118
- 26 För en introduktion till forskningen om denna omvandling, se Jo Ann McNamara, "The Herrenfrage. The Restructuring of the Gender System, 1050–1150", i *Medieval Masculinities. Regarding men in the Middle Ages*, (ed.) Claire A. Lees, 1994.
- 27 Jfr t.ex. Joan Scotts elementära definition av gender som "the social organization of sexual difference" samt "The knowledge that establishes meanings for bodily differences", Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History*, Columbia 1999, s. 2.
- 28 Johan Henrik Kellgren "Om Glück och om Operan", i *Samlade skrifter av Johan Henrik Kellgren, Fjärde delen. Prosaskrifter från Stockholmspostens begynnande till och med 1784*, (utg.) Sverker Ek & Allan Sjöding, Bonnier Stockholm 1944, s. 89.
- 29 SAOB manlig.
- 30 Jfr Mats Persson "Begreppshistoria och idéhistoria", i *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, (red.) Bo Lindberg, Stockholm 2005.

- 31 För exempel på hur dessa tre termer och begrepp har använts kan nämnas John Tosh, "What Should Historians do with Masculinity?", *History Workshop Journal*, 1994:1, s. 179–202, Gail Bedermann, *Manliness & Civilization. A Cultural History of Gender and Race in the United States, 1880–1917*, Chicago 1995, s. 5–23, Alexandra Shepard, *Meanings of Manhood in Early Modern England*, Oxford 2003.
- 32 Se t.ex. David Tjeder *The Power of Character. Middle-Class masculinities, 1800–1900*, Stockholm 2003, s. 33.
- 33 För en översikt av kritiken se R.W. Connell & James W. Messerschmidt, "Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept.", *Gender & Society*, 2005:6, s. 829–859. Mer specifikt för historisk forskning Claes Ekenstam "Män, manlighet och omanlighet i historien", i *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, s. 13–47.
- 34 Jonas Liliequist "Omanlighet som retorisk strategi. Ett sätt att analysera manlighet och makt med utgångspunkt från 1600- och 1700-talets Sverige", *Genusteoretiskt seminarium på tema MAN*, 27 november 2003, Stockholms universitet, stencil.
- 35 Hassan Jansson, s. 429–452.
- 36 Isogaeus, s. 620.
- 37 Isogaeus, s. 623 f.
- 38 "Nidingsverk", i *KLNM* (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid), (red.) Ingvar Andersson & John Granlund, Malmö 1956–1978
- 39 *Erikskrönikan*, (red.) Sven-Bertil Jansson, Stockholm 2003, s. 153 f. Omannelika översätts som omänskligt (Söderwall) omänskligt grymt (Dahlgren), "Med ingen daadh" översätts av Sven-Bertil Jansson med oridderligt. Söderwall ger alternativt omanligt eller oridderligt handlingssätt.
- 40 Liliequist, "Från niding till sprätt", s. 73–94.
- 41 "Stockholms Norra Förstads Tänkebok 1618, 10/12 1618", i *Stockholms Tänkeböcker från år 1592*. Utgivna av Stockholms stadsarkiv, del X, 1618, s. 406 ff.